

УДК 821.112.2'06-312.1.09Г.Грас

**ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙ ІСТОРІЇ
(ЗА РОМАНОМ «ТРАЄКТОРІЄЮ КРАБА» ГЮНТЕРА ГРАСА)**

Софія ВАРЕЦЬКА

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна 79000*

У статті йдеться про сприйняття історичного минулого автором художнього твору. Сучасний погляд на історію передбачає втрату прямолінійного розвитку, натомість пропонує принцип нелінійності, відкритість до різноманітних інтерпретацій. Німецький письменник Г. Грас у романі «Траєкторією краба» прагне за допомогою художніх методів та засобів показати сучасність з позиції минулого. Автор запозичує історично-філософські підходи для змалювання реальних подій, він обирає мушлеподібну модель розвитку суспільства.

Ключові слова: історична дійсність, постмодернізм, трансформація.

Останнім часом у літературі різко зросло зацікавлення історичною наукою та філософією історії. Інтерес до минулого завжди приваблював людей, адже на основі аналізу певних історичних даних можна до деякої міри прогнозувати сучасність. Однак в останні десятиріччя відбулися певні трансформації, особливо на рівні рецензії минулого автором і читачем, що дає змогу говорити про дещо модифікований погляд на історію та її відображення в художній літературі. Історичне пізнання розглядають сьогодні як наслідок діалогу культур, персоніфіковане в образі дослідника й автора історичного джерела. Назвемо таке змінене сприйняття історії її новою інтерпретацією. Сучасний погляд на історію передбачає втрату прямолінійного розвитку, жорсткого детермінізму й завершеності, натомість пропонує принцип нелінійності, множинності, багатоваріантності, відкритість до різноманітних інтерпретацій. Хронологічне розуміння історії поступається позачасопросторовому. «Нитка історичної безперервності стала першим заміником традиції; за її допомогою переважна більшість найдивергентніших цінностей, найсуперечливіших думок та найконфліктніших авторитетних настанов, які могли якось функціонувати разом, були зведені до однолінійного, діалектично несуперечливого розвитку, що мав на меті відкинути не традицію як таку, а абсолютний авторитет усіх традицій» [1, с. 32]. Отож, відбувається критичне переосмислення минулого, у проекції на сучасність налагоджується діалог з минулим. Відтак історія та література «перепишують» і репрезентують минуле з метою не достовірно відтворити реальні факти, а знайти відповідь на питання, де межа між істинним та хибним, реальним та фіктивним і чи потрібне взагалі таке категоричне розмежування.

У сучасному літературному процесі спостерігаються декілька підходів щодо трактування у художньому творі історичного минулого. Одні письменники зображують

минуле, керуючись переконанням, що історична правда може бути дещо реконструйованою, однак існує єдино правильна інтерпретація історичних подій, яка ґрунтується на реальних свідченнях, літописах, артефактах. Інші ж припускають існування множинних інтерпретацій минулого і при цьому іронічно наголошують на фіктивності своїх текстів, аргументуючи це тим, що художній твір взагалі не може претендувати на історичну правду, оскільки література перетворює будь-який істинний історичний факт на фікцію. Існує й інший підхід, коли автор, використовуючи деякі історичні події, прагне показати сучасність з позиції минулого. Власне такий метод застосовує німецький письменник Г. Грас у романі «Траєкторією краба» («Im Krebsgang», 2002). Автор запозичує історично-філософські підходи для змалювання реальних подій, він обирає мушлеподібну модель розвитку суспільства й наголошує, що людська історія прогресує у вигляді періодичних, хоча й дещо модифікованих повторів.

Значні зрушення в історіографічній науці, особливо методології, зробили представники постмодернізму. Вони поставили під сумнів традиційне розуміння історичної істини і, відповідно до цієї позиції, вважають, що історик творить свій текст за аналогією до художньої творчості письменника. «Текст історика, — на думку постмодерністів, — це оповідний дискурс, наратив, який підпорядковується тим самим правилам, які відповідають художній літературі», — пише російський дослідник А. Гуревич [2]. Можна зробити висновок, що будь-яка версія історичної інтерпретації виражає особисті погляди й оцінки автора історичного твору, тобто його суб'єктивні думки. Однак якщо письменник вільно грається зі змістом, застосовує художні колажі, дозволяє собі довільно наближувати й перетасовувати різні епохи й тексти, то історик змушений працювати з історичним джерелом і, по можливості, ставити перед собою завдання максимально точного й глибокого його аналізу. Постмодерністська критика історіографії виявила певні слабкі місця в методології істориків. Адже «історичне джерело не завжди володіє тією “прозорістю”, яка б дала можливість дослідникові без особливих труднощів наблизитися до осягнення минулого. Твір історика дійсно підлягає вимогам поетики й риторики і є літературним текстом з притаманним йому сюжетом та “інтригою”. Небезпека полягає в тому, що історики, переважно, не зауважують цієї близькості між історичним і художнім дискурсом і тому не роблять належних висновків» [2]. Саме на цьому акцентують постмодерністи, а тому закономірно, що останнім часом ведуться активні дискусії щодо питання про наближення історичного наративу до художньої літератури, а також щодо різниці між ними.

Письменники різних епох зверталися у своїй творчості до історичних фактів. Опрацювання історії у формі художнього твору привертає до себе увагу більшої кількості реципієнтів, аніж підручник з історії. Відтак, популярним стає жанр історичного роману, який поєднує в собі історію та вигадку. Автор такого роману створює уявний світ, спираючись на реальні історичні свідчення. Якщо історик відновлює, реконструює минуле за контурами, які збереглися, то автор історичного роману ще й відтворює білі плями, які іншим шляхом не можна реконструювати. Історична дійсність у таких романах зображена доступною й зрозумілою для читача. Іноді сучасний автор переймає на себе роль історика, проводить незалежні історичні розслідування, намагаючись при цьому заповнити прогалини, утворені внаслідок «часових складок». Деколи письменники свідомо обирають ті факти світової історії, котрі є найбільш резонансними, особливо коли це стосується

людських жертв. Бачення минулого, не дуже віддаленого й далекого в часі, варіанті визначається історичною ситуацією, в якій працює його дослідник. Якщо змінюється перспектива, то й зміщується «точка відліку», історія отримує новий образ, нову інтерпретацію. Таке переосмислення так чи інакше стосується всього історичного процесу. Ще давньогрецький учений Фукидід одним із перших «усвідомив протиріччя, котре завжди виникає поміж дійсною історією та її мовним тлумаченням і фіксацією, і навіть те, що ця відмінність є чи не засадничою рисою пізнання історії взагалі» [5, с. 75]. Художнє опрацювання історії в німецькій літературі є особливо болючим і нагальним. На фоні широкого «поборення минулого» письменник Г. Грас обрав особливий шлях. Автор ніколи не стояв осторонь від політики, тому часто звертається у своїй творчості до історичних реалій, відаючи належне пізнавальним можливостям літератури. Неодноразово він зазначав, що знання власної історії, особливо трагічних її сторінок, забезпечує прогресивний розвиток людства, а також уможливує усвідомлення того, що не завжди історичні джерела є достовірними та істинними. «Той мінімум послідовності, якого зобов'язаний дотримуватися історик, звертаючись до безпосередніх мовних свідчень, дій і вчинків (чи до їхніх зображень або описів), ніколи не є достатнім, щоб гарантувати цим істинність засвідчуваної ними історії. Завдяки мовній мультивалентності завжди існує можливість її іншого прочитання або переписування» [5, с. 77]. Однак не лише мовна мультивалентність передбачає множинність інтерпретацій, варто враховувати також постійні зміни людського світосприйняття, трансформації соціального змісту й здатність людини пристосовуватися до різних життєвих ситуацій. В ідеалі історію трактують як вербалізовану пам'ять людства. Однак уся практична діяльність істориків упродовж століть демонструє, що історія призначена не лише для намагань реконструювати минуле, а й для напрацювання ефективних механізмів його заміни, а також його забуття з тою чи іншою метою.

У романі «Траєкторією краба» Г. Грас звертається до однієї із табуйованих сторінок німецького минулого, зокрема до історії загибелі німецького лайнера «Вільгельм Густлоф», що його 1945 року затопив російський підводний корабель С-13 під командуванням Олександра Марінеско. Початок цього роману, як і більшості Грасових творів, досить незвичний: «"Чому тільки тепер, а не раніше?" — запитує Інший, не я. Та тому, що мати вічно повторювала... Тому, що коли над водою пролунав зойк, я хотів кричати, але не міг... Тому, що для правди досить і трьох рядків... Тому, що тільки тепер...» [7, с. 5].

Складається враження, що письменник, звертаючись до тривалий час замовчуваної історичної події, прагне не лише перебороти минуле, а й виправдатися перед читачами. В одному з інтерв'ю Г. Грас каже: «Буває так, що минає багато часу, перш ніж виникне ідея, гідна книги. Деколи проходять довгі роки, аж поки одне не поєднається з іншим, не зростеться, поки не з'являться певні іскри, які заслуговують справжнього літературного твору. Я не вибачаюся, я лише хочу пояснити, що такі книги, як «Траєкторія краба» ... потребують часу, багато часу» [3].

Тому лише з часом письменник знаходить відповідну для опрацювання складного матеріалу художню форму, адже історичний досвід постає в своїй складності та цільності лише тоді, коли від нього звільняєшся, відсторонюєшся й оцінюєш його мірками того, хто здатен його перейняти. «Історик завжди має справу з художністю фактичного, оскільки минула реальність канула у вічність, а виокремлені у джерелах

шляхом їхнього тлумачення події ніколи не є ідентичними з реальними минулими зв'язками» [6, с. 15].

Змінене розуміння минулого можливе лише з позиції сьогодення. Цілісне часове сприйняття зумовлюється об'єднанням часових площин у складні комплекси з урахуванням їх взаємовпливу та взаємодії.

У романі йдеться про подію, яку не осмислювали ані політики, ані історики, ані письменники. Однак як історичний факт вона визрівала в пам'яті, зокрема, у пам'яті Г. Граса. У цьому випадку для автора важлива не лише сама подія, а й те, що зазвичай залишається осторонь, не входить до літописів та підручників — історії життя пересічних громадян та їх залежність від історичних обставин, тобто інтерес до маргінальних явищ. Така спроба відновити «історичну справедливість» зумовлена насамперед бажанням розставити всі акценти й відкрити приховані сторінки історії. Адже «історія як наука виникає лише завдяки оповіді про “мандри заради відкриття нового” та задля його осмислення» [5, с. 35], отже, вона великою мірою ґрунтується на досвіді наратора. Про цей історичний факт не можна було розповідати лінійно, у вигляді історії. Такий матеріал потребує дискурсивної форми, яку поміж іншим забезпечила часова дистанція. Сучасність надто настирливо демонструвала відгомін тих незасвоєних і непереборних подій, погрожуючи не лише агресивною дієвістю їх наслідків, але й неспроможністю існування під таким тягарем.

Тривалий час вважали, що на фоні страждань і смертей, спричинених фашистами в Другій світовій війні, говорити про бомбардування німецьких міст, про поневіряння німецьких біженців, які холодної зими 1945 року тікали зі своїх домівок від радянських солдатів, було б щонайменше не морально. Існує не так багато творів німецької літератури (Г. Е. Носсак, В. Г. Зебальд), присвячених цій малорозробленій темі. Необхідна була певна мужність, щоб заговорити про це. Г. Грас зображує катастрофу корабля, на якому перебувало здебільшого цивільне населення, тобто письменник показує інший бік медалі, зокрема позицію переможених, яку довгий час замовчували. Однак саме переможені творять історію на довгострокову перспективу. Адже «в досвіді переможеного криється шанс на пізнання, що переживає в часі свою причину. Він реалізується саме тоді, коли переможеному доводиться через свою власну історію переписувати й ту історію, що виходить за її межі. Лише таким чином можна пояснити численні інновації тлумачених по-новому історій, за якими криються глибоко особисті поразки та злами досвіду, характерні для представників відповідного покоління» [5, с. 88]. При цьому письменник звертається до вже випробуваної ним оповідної техніки, сплітаючи на основі реальних фактів сітку фіктивних людських взаємин. Отже, цей роман можна розглядати як певний колаж зі справжніх та вигаданих фактів і персонажів. «Кожен текст говорить водночас і більше, і менше від того, що було насправді, але в будь-якому разі робить це інакше. В цьому розходженні й криється розмаїття можливих обґрунтувань» [5, с. 78].

Саме множинність інтерпретованих подій дає можливість вичленувати істинне, а хибне лишити осторонь, хоча це не є першочерговим завданням. Переосмислення минулої історичної дійсності шляхом її дослідження переноситься в сучасність і робить її доступною для розуміння й реконструкції. Адже в цьому випадку розуміння минулого постає формою самосвідомості теперішнього й вагомим є зв'язок із сучасністю, який налаштований за зразком «траєкторії краба», за Г. Грасом, забезпечуючи підстави для комунікації епох. Отож, існують такі теми в світовій літературі, які по-

винні визріти й дочекатися свого часу, щоб знову з'явитися й сильніше вразити, зачепити й розворушити приспану людську свідомість.

Роман «Траекторією краба» не можна назвати історичним романом, оскільки історичні факти тут є лише своєрідним тлом, на якому розгортаються події сьогодення, автор зображає минуле в сучасному прояві, історичні події постають до певної міри як рушійні моменти процесів сучасності. Адже «минуле, яке сягає до своїх витоків, не тягне назад, а штовхає вперед, і, всупереч тому, чого можна було б сподіватися, саме майбутнє штовхає нас назад у минуле» [1, с. 15]. Минуле, яке свого часу було свідомо табуйоване, виявилось через певний хронологічний відрізок у трансформованому гіперболізованому вигляді. «Упродовж століть для людей вагомим було вміння забути чи підмінити нашу пам'ять про минуле, аніж здатність згадати й зрозуміти минуле» [4]. Йдеться про те, що ймовірно через нехтування й бажання затерти минулу реальність на певному етапі була спотворена сучасність. (Це показано в романі на прикладі неонацистської молоді або ж так званих скінхедів (skinhead)). Г. Грас розповідає про юнака Конрада, який під впливом спогадів бабусі про загибель лайнера та інформації з інтернету про події минулого культивує в собі ненависть до інших за національною ознакою. А згодом він вбиває свого однолітка, як йому здається, з ідеологічних переконань, повторивши в сучасному ситуацію минулого: «Я стріляв тому, що я — німець, і тому, що в Давидові говорив Вічний жид», — зазначає герой роману [7, с. 176]. На останніх сторінках твору мовиться про те, що в інтернеті з'явився ще один неонацистський сайт, присвячений Конраду, на що письменник зауважує: «Ніколи цьому не буде кінця. Ніколи» [7, с. 216]. Наголошено думку про історичні повтори. Фундаментальний темпоральний механізм повторюваності засвідчує до деякої міри й історичну стабільність людини. «Вся історія водночас базується на здатних до відтворення структурах, чий зміст не вичерпується поняттям одноразовості» [5, с. 35—36]. Та в цьому випадку йдеться про повторювання як копіювання, наслідування, позбавлене індивідуального начала і тому особливо шкідливе. Саме про обдуману й засвоєну повторюваність людської історії йдеться в творі.

Г. Грас не ставить основним завданням достовірно відновити історичну правду, він уводить читача в соціально-історичний контекст епохи з метою показати внутрішні переживання героїв сьогодення. У цьому й полягає особлива оповідна техніка Г. Граса, який нібито пише про минуле, насправді ж не втрачає з поля зору сучасності. Для письменника важливим є не лише об'єктивний зміст події, а й те, як її сприймають, читають, розуміють. Його цікавить те коло питань та проблем, які витікають із минулого, але є надзвичайно актуальними і сьогодні. Письменник прагне показати передусім молоді, звідки все походить і до чого може призвести. «Кожна історія вміщує в собі більше, аніж те, що вдається видобути з неї її учасникам, її підґрунтям є сили, котрі мають значно більшу тривалість у часі» [3, с. 89]. Саме для цього Г. Грасу необхідний особливий метод написання, щоб не перетворитися на звичайного статиста, який би просто підводив підсумки життя живих та мертвих.

У романі існують три оповідні рівні, які є незалежними, або так чи інакше напластовуються один на одного. Вони містять і реальні факти, і фіктивні історії. Перший рівень — це історія загибелі корабля «Вільгельм Густлоф», яка вміщує біографії реальних особистостей, зокрема Вільгельма Густлофа, Давида Франкфуртера, Олександра Марінеско; другий рівень — вигадана історія життя Урсули Покріфке та її родичів; третій — це недалеке минуле та сьогодення, що вміщує історію написання роману. Г. Грас використовує ігрові методи конструювання дійсності. Наприклад,

вигадані сторінки в інтернеті, на яких розгортається неонацистська пропаганда, насправді містять рекламну інформацію про роман «Траєкторією краба». У найрізноманітніших варіантах автор комбінує часові пласти: вони перетинаються, нашаровуються, співіснують паралельно, складаються у певну цілість. Завдяки представленим у тексті спогадам головної героїні читач безпосередньо занурюється у події минулого, виникає ефект присутності в минулому як у теперішньому. Реальність та спогади моделюють єдину структуру, проектуючи модулі часу один на одного. Автор поміщає оповідача в подвійні часові межі, його герой постійно опиняється поміж розповідним «колись» та наслідками минулого в оповідному теперішньому. Створена Г. Грасом художня дійсність існує та розгортається завдяки реальності й одночасно реальність оживає завдяки фіктивному началу.

Осмислюючи історію, письменник відкриває її для сучасників по-новому. У його творі минуле набуває вимірив майбутнього: історичний факт поданий у вигляді інтерпретації, унаслідок чого подія, яку завуальовали в затінених місцях світової історії, отримує право на існування. Письменник відкриває можливість літератури виявляти правду, яка свідоомо приховувалась традиційною історією. «Для Граса література стає вищою формою людської влади над історією, бо викриває абсурдність історії, її механізми, позбавлені часовості, вона спроможна діяти, змінюючи лише за допомогою “часового гноту”, тобто вона послуговується часом, щоб спричинитися до змін майбутнього. Цій владі сприяє також віталістична дія, яку Грас приписує літературі — на його думку, література здатна, до того ж багаторазово, переписувати провалля історії», — зазначає німецький дослідник Р. Кюн [8, с. 531—532]. Та письменник не намагається наділити літературу всемогутністю, а лише показати, що правдивість історичних фактів залежить від багатьох обставин і виявляється завдяки різноманітності трактувань, які уможливило саме література. «У Граса історія є формою як такою, в якій у його творах наявний час, тоді як майбутнє — це не зміст, а орієнтаційна величина його письма. Його метою є, як і для більшості інших авторів його покоління, постійне осучаснення провалля історії, щоб запобігти його повторенням, тобто щоб за допомогою літератури впливати на майбутнє задля його кращого перебігу» [8, с. 592].

Розмежування поміж істинним та хибним, на думку автора, — це справа часу, людська історія розставить усе на свої місця.

Автор відверто прагне відсторонитися від літератури «великих подій» і відчуває себе далеким від «творів-свідчень», які намагалися наочно зобразити відгуки й наслідки великих катастроф епохи, якою вона виявилася в особистій біографії сучасників. Перед панорамним охопленням і поглядом із трагічних подій Г. Грас віддав перевагу «обмеженій перспективі». Письменник послуговується методом «нівелювання» історії, він розхитує, релятивує не саму мораль, а її закостенілий образ в індивідуальній та національній самосвідомості. Його бачення Великої історії обмежується зображенням приватних долі та окремих родин, тобто спрацьовує принцип — крізь одиничне можна побачити значне й закономірне. На думку письменника, для того, щоб описати історичні реалії якомога правдивіше, потрібна часова дистанція, лише з певної відстані можна охопити цілісну картину, а для того, щоб побачити сучасне, необхідно звернутися до минулого. Траєкторія краба — це траєкторія людського пізнання, яке вважає, що рухається вперед, а насправді ж все перетворює в пам'ять. Використовуючи здатність пам'яті забувати про фізичний біль, та не про біль моральний, Г. Грас вважає, що повторення — це основний історичний принцип і лише постійні нагадування можуть застерегти від них. «Поступальна хода історії ґрунтується

на потенційній повторюваності набутого одного разу досвіду, причому не лише з огляду на нове методичне освоєння, а й на структурні повтори самих способів його набуття... І саме зміна методів і покликана освоїти нові «нарощування» досвіду й уможливити їхню передачу» [5, с. 85]. Траєкторія розвитку культури не може бути визначена однозначно й константно, а тому концепція циклічного поступального руху визначає свободу й різномірність шляхів розвитку культури. Такий підхід може надати нового імпульсу до переосмислення механізмів динаміки й культури.

1. *Арендт Х.* Між минулим і майбутнім. — К.: Дух і літера, 2002. — 321 с.
2. *Гуревич А. Я.* Историк конца XX века в поисках метода // http://www.hrono.ru/libris/lib_g/gurevich01.html
3. Интервью Гюнтера Грасса в беседе с Ульрихом Веккертом на телекомпании АРД // <http://www.echo.msk.ru/guests/12819/rss-fulltext.xml>
4. Историческая наука в XX в. // <http://novist20w.narod.ru/lec1-vvod.htm>
5. *Козеллек Р.* Часові пласти. Дослідження з теорії історії. — К.: «Дух і літера», 2006. — 436 с.
6. *Стельмах С.* «Теорія можливих історій» Рейнгарта Козеллека: традиція та інновація // Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії. — К.: «Дух і літера», 2006. — С. 7—18.
7. *Grass G.* Im Krebsgang. — Göttingen: Steidl Verlag, 2002.
8. *Kühn R.* TempusRätsel zum TempusWechsel — Moderne Zeitdiskurse und Gegenwartsliteratur zwischen Berechnung und Verrätselung der Zeit // http://deposit.ddb.de/cgi-bin/docserv?idn=973961562&doc_var=d1&doc_ext=pdf&filename=973961562.pdf
9. *White H.* Metahistory: The Historical Imagination in the Nineteenth Century Europe. — Baltimore, 1973.

**ART UNDERSTANDING OF HISTORY TRANSFORMATION
(BY THE NOVEL “CRABWALK” BY G.GRASS)**

Sofiya VARETSKA

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Univerytets'ka St., Lviv, Ukraine 79000*

The author's perception of the historical past is presented in the article. Modern view on the history means the loss of strict line progress, but it proposes the non-linear principle, openness to different interpretations instead. The German writer G.Gras in his novel “Crabwalk” aspires to show the contemporaneity from the position of past using artistic methods and means. The author borrows the historical and philosophical approaches for describing real events, he chooses the model of shell to represent the development of society.

Key words: historical reality, postmodernism, transformation.

**ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ ТРАНСФОРМАЦИЙ ИСТОРИИ
(ЗА РОМАНОМ «ТРАЕКТОРИЯ КРАБА» ГЮНТЕРА ГРАССА)**

София ВАРЕЦКАЯ

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, Украина 79000*

В статье речь идет о восприятии исторического прошлого автором художественного произведения. Современный взгляд на историю предполагает потерю прямолинейного развития, в противовес этому предлагается принцип нелинейности, открытость к различным интерпретациям. Немецкий писатель Г. Грасс в романе «Траектория краба» стремится с помощью художественных методов и средств представить современность с позиции прошлого. Писатель заимствует историко-философские подходы для изображения реальных событий, он выбирает ракушкообразную модель развития общества.

Ключевые слова: историческая действительность, постмодернизм, трансформация.

Стаття надійшла до редколегії 12.04.2007

Після редагування 07.04.2008

Прийнята до друку 08.05.2008